

Prof. Dr. Vasile Cristescu

Studii de hristologie ortodoxă

Vol. II

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2024

Cuprins

Cuvânt înainte	7
1. Unitatea persoanei lui Hristos exprimată prin dogma unirii după ipostas la Sfântul Chiril al Alexandriei	13
2. Delimitarea Sfântului Vasile cel Mare față de filosofia antică și depășirea ei în distincția dintre ființă și ipostas	35
3. Învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre purcederea Duhului Sfânt din Tatăl și strălucirea Lui în Fiul	53
4. Ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ: expresia dreptei credințe la Sinodul I Ecumenic de la Niceea	69
5. Ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ: expresia biruinței Niceei asupra platonismului mediu	99
6. Ipostasul compus al lui Hristos în scrierile călugărilor sciți	133
7. Ipostasul compus al lui Hristos în scrierile împăratului Justinian	153
8. Distincția λόγος – τρόπος și aplicarea ei în hristologia Părinților răsăriteni	173

9. Hristologia Sfântului Dionisie Areopagitul și formula lui „o nouă lucrare teandrică” explicată și aprofundată de Sfântul Maxim Mărturisitorul	191
10. Doctrina apolinaristă și respingerea ei de către Sfântul Grigorie de Nyssa	215
11. Moartea și Învierea lui Hristos în respingerea apolinarismului de către Sfântul Grigorie de Nyssa	231
12. Doctrina apolinaristă și respingerea ei de către Părinții Bisericii	247
13. Origenism accentuat în hristologia <i>Centuriilor gnostice</i> ale lui Evagrie Ponticul	267
14. Probleme dogmatice în reprezentarea iconografică a lui Hristos la Origen și Eusebiu de Cezareea.	285
15. Poziția doctrinară a hristologiei lui Evagrie Ponticul în învățătura Bisericii Răsăritene și corectarea ei de către Părinții și teologii răsăriteni.	307

Cuvânt înainte

Mulțumesc lui Dumnezeu că m-a ajutat să pot publica și volumul 2 al *Studiilor de hristologie ortodoxă*. Ca și în primul volum, și în acest al doilea volum toate temele sunt noi și neabordate în teologia noastră. Este de fapt direcția spre care m-a îndrumat Pr. prof. Dumitru Stăniloae, spunându-mi că este bine să am propriile mele teme teologice în abordare. Sfatul acesta al Părintelui Profesor l-am urmat cu plăcere, iar criteriul în abordarea temelor teologice este învățătura Bisericii Răsăritene care are la bază Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Temele teologice urmărite în acest volum se înscriu pe aceeași linie ca și cele din primul volum, cea a Părinților normativi care au dat Bisericii învățătura profundă și clară despre persoana lui Hristos în două naturi și iconomia mântuirii împlinită în El în relație cu Tatăl și cu Duhul Sfânt.

Această profunzime și claritate se vede în teologia Sfântului Chiril al Alexandriei despre unirea după ipostas care stă la baza hotărârilor dogmatice ale Sinoadelor Ecumenice începând cu Sinodul III Ecumenic, și a învățăturii tuturor Părinților răsăriteni ulterioari referitoare la persoana lui Hristos. Unirii adevărate sau după ipostas îi corespunde realitatea trupului făcut propriu de Cuvântul, iar această realitate arată unitatea persoanei lui Hristos. Sfântul Chiril exprimă realitatea unității naturilor în persoana lui Hristos spunând că lui Hristos Unul și Același, Dumnezeu și Om, îi este proprie atât dumnezeirea

și în același mod umanitatea. În unitatea persoanei lui Hristos Sfântul Chiril afirmă și realitatea celor două lucrări și voințe corespunzătoare celor două firi din care este Hristos. Mai târziu, Sfântul Maxim va aprofunda această învățătură a Sfântului Chiril în lupta lui împotriva monoteiștilor.

Sfântul Chiril a urmat astfel unui alt mare Părinte al Bisericii a cărui contribuție în distincția dintre ființă și ipostas este una fundamentală și hotărâtoare pentru întreaga teologie și învățătură a Bisericii, Sfântul Vasile cel Mare. În această distincție el se delimitează de filosofia antică și totodată o depășește. Această realitate o întâlnim și la Sfântul Chiril al Alexandriei. Totodată ambii Părinți sunt apărători fideli ai hotărârii dogmatice a Sinodului I Ecumenic de la Niceea (325) despre deoființimea Fiului cu Tatăl. Aceasta este expresia dreptei credințe a Bisericii Răsăritene și totodată a biruinței ei asupra platonismului mediu. La rândul lui, Sfântul Grigorie de Nyssa, apărând și aprofundând această mărturisire a Bisericii, vorbește și de relația Duhului Sfânt cu Tatăl și cu Fiul. El subliniază realitatea că Fiul Cel Veșnic este slava Tatălui și, la fel, Duhul lui Hristos este slava Fiului. În același timp distinge clar cele două relații care îl caracterizează pe Duhul Sfânt: de a avea cauza în ipostasul Tatălui și de a străluci în Fiul.

În dogma hristologică a fost folosită și expresia „ipostasul compus” (*synthesis, compositio*) ce privea unirea dintre ipostasul Fiului lui Dumnezeu și natura umană în persoana lui Hristos. Contribuția călugărilor sciți la aprofundarea și elucidarea acestei expresii în hristologie este una remarcabilă. Pe baza autorității doctrinare a Sinodului IV Ecumenic și a teologiei Sfântului Chiril al Alexandriei, călugării sciți au legat-o și de formula lor hristologică „Unul din Treime a suferit” afirmând astfel sensul

ei profund privitor la structura persoanei lui Hristos și a acțiunii ei mântuitoare. Prin aceasta, au dat și un răspuns hotărâtor ereziilor monofizite și nestoriene. Hristologia călugărilor sciți a devenit model și sursă de inspirație pentru teologia împăratului Iustinian privitoare la ipostasul compus al lui Hristos. Prin aceasta Iustinian și-a arătat competența și statutul de mare teolog asumând și aprofundând teologia răsăriteană calcedoniană.

O importanță fundamentală pentru hristologia Bisericii Răsăritene o are formula Sfântului Dionisie Areopagitul „o nouă lucrare teandrică”, în care se vede legătura strânsă a Sfântului Dionisie cu Părinții răsăriteni, ca de pildă Sfântul Chiril de Alexandria. Teologia profundă a Sfântului Dionisie a servit ca izvor de inspirație și hotărârii dogmatice a Sinodului IV Ecumenic de la Calcedon, ca și teologiei Sfântului Maxim Mărturisitorul. Valoarea centrală a Întrupării și plinătatea tainei ei sunt afirmate într-un mod perfect ortodox de Sfântul Dionisie. Iconomia mântuirii este exprimată de el folosind formula călugărilor sciți: „Unul din Treime a pățimit”. Cu privire la acțiunea lui Hristos, Sfântul Dionisie a creat o nouă formulă, care se află în Epistola IV, „o nouă lucrare teandrică”, prin care cuprinde varietatea lucrărilor dumnezeiești și omenești ale lui Hristos într-o „lucrare teandrică îmbinată” cum spune Sfântul Maxim sau „o lucrare ieșită din amândouă împreună”, cum a spus mai înainte Sfântul Chiril. Lucrarea teandrică înseamnă dumnezeiască și omenească, fiind numită de Sfântul Dionisie teandrică pentru că corespunde Dumnezeului întrupat, adică înnoenit în mod deplin. Noul din expresia Sfântului Dionisie este modul negrăit al unirii naturilor în persoana lui Hristos și al lucrărilor lor naturale. Această noutate are ca scop reînnoirea sau îndumnezeirea neamului omenesc.

În dogma trinitară și hristologică a Părinților Răsăriteni, distincția *λόγος – τρόπος* are o semnificație teologică deosebită. Introducerea și folosirea ei se datorează Părinților Capadocieni, Sfântului Vasile cel Mare și apoi Sfântului Grigorie de Nyssa. Promotorul transferului distincției *logos – tropos* din dogma trinitară în cea hristologică este Sfântul Grigorie de Nyssa. Respingând doctrina lui Apolinarie ce constituia rădăcina monotelismului și a monoenergismului, Sfântul Grigorie de Nyssa este unul dintre promotorii învățaturii despre cele două voințe în Hristos pe care Sfântul Maxim o va dezvolta și apăra mai târziu. De la neînțelegerea unității persoanei lui Hristos, Apolinarie de Laodiceea a ajuns la refuzul afirmării armoniei dintre cele două voințe ale lui Hristos și totodată la negarea sufletului rațional al lui Hristos. Sfântul Grigorie de Nyssa a criticat puternic doctrina lui Apolinarie. Ca bază a argumentării lui, el a subliniat adevărul că Hristos poate fi numit om, numai dacă constă din trup și suflet rațional. Respingând mutilarea chipului uman al lui Hristos de către Apolinarie, Sfântul Grigorie de Nyssa a afirmat cu putere umanul întreg, rațiune, suflet și voință. Aceasta a arătat-o și cu privire la moartea lui Hristos: dacă Hristos are un suflet lipsit de rațiune, moartea Lui nu mai poate fi prezentată ca o moarte umană. Privitor la Învierea lui Hristos, Sfântul Grigorie apără învățătura răsăriteană despre rolul activ al lui Hristos ca subiect în Învierea Lui. Sfântul Grigorie abordează exegetic aspectele hristologice înțelese eronat de Apolinarie și le combate pas cu pas. Sfântul Grigorie înțelege cele două formule pauline „chipul lui Dumnezeu” și „chipul robului” de la Filipeni 2, 6-12 ca două naturi distincte.

Același efort îl întâlnim la alți Părinți ai Bisericii care au corectat formula apolinaristă eronată *natura compusă*

3.

Învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre purcederea Duhului Sfânt din Tatăl și strălucirea Lui în Fiul*

În opera Sfântului Grigorie de Nyssa învățătura despre Duhul Sfânt ocupă un loc deosebit. Această realitate este legată atât de importanța fundamentală a învățăturii despre Duhul Sfânt pentru dogma Sfintei Treimi, cât și de luarea de poziție a Sfântului Grigorie față de Eunomiu și de macedonieni. Față de Eunomiu, care a scris o lucrare împotriva Sfântului Vasile cel Mare intitulată *Apologia apologiei*, Sfântul Grigorie a compus tratatul *Contra Eunomium*¹, combătând pas cu pas doctrina lui Eunomiu.

În partea a V-a din cartea a treia a tratatului său *Contra Eunomium*, Sfântul Grigorie expune interpretarea lui Eunomie a locului biblic de la II Corinteni 3, 17 la a cărei respingere adaugă și un mic tratat de exegeză biblică și totodată analizează distincția dintre nenăscut-născut și necreat-creat. În susținerea tezei sale că numele de „Domn” este o afirmație a ființei, nu numai a demnității²,

---

* Studiu publicat cu același titlu: Prof. univ. dr. Vasile Cristescu, „Învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre purcederea Duhului Sfânt din Tatăl și strălucirea Lui în Fiul”, în *Teologie și Viață*, anul XXXIV (XCX) (2024), nr. 1-4, pp. 57-68.

¹ Gregorii Nysseni, *Opera*, vol. 1 and 2, *Contra Eunomium libri*, ed. by Wernerus Jaeger (GNO I, II), Leiden, 1960.

² *Idem*, *Contra Eunomium*, Liber III, 5, 1 (GNO II), p. 160.

Eunomie a luat ca argument locul biblic de la II Corinteni 3, 17: „Domnul însă este Duh”. Prin aceasta el a vrut să dea un răspuns explicației de mai înainte a Sfântului Vasile cel Mare ce avea la bază locul scripturistic din Faptele Apostolilor 2, 36: „Dumnezeu L-a făcut pe El (Iisus) Domn și Hristos”. Eunomie se referise și el în prima lui *Apologie* la acest loc scripturistic din Faptele Apostolilor, ca și la alte locuri biblice în care s-ar mărturisi „Unicul Născut Dumnezeu” ca creat (γεννηθῆναι)³.

Sfântul Vasile respinge această afirmație ariană, arătând că numele „Domn” „nu este un nume de ființă, ci de putere” (ἐξουσία)⁴, „căci Apostolul (Petru) nu vorbește evident de ființa însăși a lui Dumnezeu Cuvântul, Care era la început în Dumnezeu, ci de Cel ce S-a smerit pe Sine-Însuși în chip de rob”⁵. După Sfântul Vasile, „Apostolul nu ne dă o formulă de teologie, ci ne dă să înțelegem rațiunile iconomiei. «Căci Dumnezeu, pe Acest Iisus pe Care voi L-ați răstignit, L-a făcut Domn și Hristos»: prin demonstrativul întregii evidențe el menționează umanitatea Lui și ceea ce era văzut de toți”⁶. Numele „Domn”, arată Sfântul Vasile, este nume de putere, pe care Hristos ca om o primește de la Tatăl după înviere: „Cel ce spune «Dumnezeu L-a făcut Domn și Hristos» vorbește de autoritatea Lui și de stăpânirea Lui asupra tuturor lucrurilor, stăpânire care I-a fost dată de Tatăl”⁷.

Locul scripturistic de la II Corinteni 3, 17 este explicat de Sfântul Vasile în cartea a treia a tratatului lui *Contra Eunomium* ca dovadă reală că Duhul Sfânt nu este străin

³ Eunomie, *Apologia*, 26, (Vaggione 70, 12-15).

⁴ Sfântul Vasile cel Mare, *Împotriva lui Eunomie*, II, 3, P.G. 29, 577 B.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, 577 A.

⁷ *Ibidem*, 661 A.

de ființa Tatălui și a Fiului, așa cum susținea Eunomie, pentru că în Scriptură atât Tatăl, cât și Fiul sunt numiți „Duh”. Tatăl este numit „Duh” (Ioan 4, 24) și Fiul este de asemenea numit „Duh” (II Corinteni 3, 17)⁸. „Aceste texte”, spune Sfântul Vasile, „arată clar tuturor că comunitatea numelor nu stabilește caracterul străin al naturii Lui, ci comuniunea Lui cu Tatăl și cu Fiul”⁹.

Eunomie răspunde criticând ceea ce el numește la Sfântul Vasile împărțirea în două subiecte deosebite: cel al Unului Născut și al lui Hristos înălțat. Răspunzând acuzației făcută de Eunomie, Sfântul Grigorie urmează învățătura Sfântului Vasile: „Cuvântarea noastră a răspuns amplu următoarelor acuzații: noi nu credem că există doi Hristoși sau Domni [...], nu credem că ἐποίησεν se referă la constituția ființei”¹⁰.

Eunomie a înțeles locul scripturistic de la II Corinteni 3, 17 în sens subordinaționist, fiind tributar în această înțelegere filosofiei aristotelice, ajungând astfel nu numai să nege în mod arianist dumnezeirea Fiului, cum am văzut mai sus, ci și dumnezeirea Duhului Sfânt, subordonându-L pe Duhul, Fiului, afirmând că Duhul Sfânt este creat (ποίημα)¹¹ de către Fiul. După Eunomie, Duhul Sfânt nu poate fi pus pe aceeași treaptă cu Fiul. Pe de altă parte El nu se află pe aceeași treaptă cu vreo ființă, căci El depășește în rang (ἀναβέβηκε) toate creaturile (ποιήματα) atât cu privire la nașterea, cât și la natura lor, la cinstea lor (δόξα) și la cunoaștere¹².

Aceste deosebiri ale lui Eunomie merg înapoi la

⁸ Sfântul Vasile cel Mare, *Împotriva lui Eunomie*, III, 3, P.G. 29, 661 A.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Gregorii Nysseni, *Opera*, vol. 2, *Contra Eunomium, Liber III*, 4, 20, (GNO II), p. 141.

¹¹ Eunomie, *Apologia*, 25 (Vaggione 68, 19-25).

¹² *Ibidem*, p. 400.

Metafizica lui Aristotel cu a cărui filosofie Sfântul Grigorie îl vede adesea în legătură. Aristotel deosebește ceea ce este mai înainte (προτέρον) după natură sau ființă (οὐσία), de ceea ce este mai înainte sau ulterior după cunoaștere (γνώσει) sau naștere (γενέσει). Tot așa numește și Eunomie pe Duhul Sfânt prima (πρωτον) operă, superioară, cea mai mare și cea mai frumoasă operă (ἔργον) a Unului Născut, căci El este și unul și primul și unicul și întrece în înălțime toate creațiile Fiului cu privire la ființa (οὐσία) lor și la calitatea lor naturală (φυσικῆ ἀξία), căci El își exercită toată lucrarea și învățătura după voința Fiului, fiind trimis de El, primind și vestind celor pe care El îi educă (τοῖς παιδευομένοις) și conducându-i spre adevăr¹³.

W. Jaeger afirmă just că la Eunomie „toate aceste calificative sunt susținute în stilul imnului prozaic, așa cum l-a format retorica greacă de la Isocrate, în mod deosebit însă de la Aelius Aristide și din perioada celei de-a doua sofistici (sec. II după Hristos)”¹⁴. În plus, Eunomie presupune teza, susținută între alții și de Origen, după care cuvintele Evanghelistului Ioan 1, 3: „Toate prin El s-au făcut”, adică prin Cuvântul, include pe Duhul. El presupune astfel cu Origen că datorită acestui fapt Duhul este inferior Fiului¹⁵.

¹³ Gregorii Nysseni, *Opera*, vol. 2, *Contra Eunomium, Liber III, Refutatio*, 208, pp. 400-402.

¹⁴ W. Jaeger, *Gregor von Nyssa s Lehre vom Heiligen Geist*, hrsg. von H. Dörries, Leiden, 1966, p. 95.

¹⁵ Origenes, *Johanneskommentar*, Buch II, 11-12: „Și poate că Ioan a văzut exact aceeași ordine în Cuvântul și de aceea nu a pus înaintea afirmației «Cuvântul era la Dumnezeu», afirmația «Dumnezeu era Cuvântul», chiar dacă la afirmații ordinea nu ar împiedica să fie privită fiecare afirmație în sine. Căci o afirmație este «La început era Cuvântul», o alta «Cuvântul era la Dumnezeu», și după aceea «Și Dumnezeu era Cuvântul» (Ioan 1, 1). Apoi se descoperă poate o ordine sigură, ca prima «La început era Cuvântul», și apoi urmând «Și Cuvântul era la Dumnezeu» și este pusă ca a treia «Și Dumnezeu era

Urmând Sfintei Scripturi și învățaturii Sfântului Vasile, Sfântul Grigorie a combătut această degradare atribuită de Eunomie persoanei Duhului Sfânt. Totodată el arată că Eunomie înțelege fals locul scripturistic de la II Corinteni 3, 17. Pentru a arăta înțelegerea corectă a acestui loc și insuficiența metodei literare a lui Eunomie, Sfântul Grigorie expune metoda exegetică a Scripturii aplicată și la locul scripturistic de la II Corinteni 3, 17: toată Scriptura este opera Duhului Sfânt, iar folosul ei multiplu nu poate fi aflat printr-o citire care nu privește decât suprafața textului (ἐκ τοῦ προχείρου)¹⁶. Cine înțelege numai sensul trupesc are inima acoperită cu un văl, care îi împiedică vederea adevăratului sens.

La o astfel de citire este vorba nu de o simplă neînțelegere, ci de o înțelegere greșită. De pildă, acolo unde sensul istoric al relatărilor (ἱστορία) pare să sprijine uneori mișcările naturale, uneori și nepotrivite ale naturii (τοις της φύσεως πάθειν), scopul propriu al Scripturii vrea să învețe virtutea deplină. Numai acei cititori care văd sensul inteligibil (τὸ νοητόν) în spatele literei textului, pot înțelege ceea ce este proriu (κύριον) textului, adică pe Duhul ca autor al Scripturii în sensul ei propriu¹⁷. Această explicație a Sfântului Grigorie se bazează pe învățatura Sfântului Apostol Pavel care face trimitere la locul scripturistic de la Ieșirea 34, 34-35.

În acest loc, după descrierea dăruirii Legii, se arată că Moise își punea vălul atunci când se afla între israeliți

---

Cuvântul». De aceea, pentru ca de la a fi ca Dumnezeu, Cuvântul să poată fi gândit ca Dumnezeu derivat, este spus «Și Cuvântul era la Dumnezeu», și abia după aceea «Și Dumnezeu era Cuvântul», în volumul *Origenes' Johanneskommentar*, Buch I-V, hrsg., übers. und kommentiert von Hans Georg Thümmel, Tübingen, 2011, pp. 109-111.

¹⁶ Gregorii Nysseni, *Opera*, vol. 2, *Contra Eunomium, Liber III*, 5, 9, p. 163.

¹⁷ *Ibidem*, 5, 11, p. 164.

(versetul 35). „Când însă intra el înaintea Domnului, ca să vorbească cu El, atunci ridică vâlul până când ieșea” (versetul 34). Sfântul Apostol Pavel arată că această „întoarcere spre Domnul” (ἐὰν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον), în care vâlul este luat, este o îndreptare spre Duhul Sfânt, Care dăruiește libertate (II Corinteni 3, 17). Sfântul Grigorie arată că „întoarcerea spre Domnul” înseamnă „aflarea sensului propriu” (κύριον) în text și în același timp o înțelege împreună cu Sfântul Apostol ca „întoarcere spre Domnul (πρὸς κύριον)”, adică spre Duhul Sfânt: „Acest Domn este Duhul” (Ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν). Prin aceasta propriu textului biblic este Domnul, adică Duhul Sfânt ca autor al Scripturii inspirate, al cărei Domnii (κυριότης) este opusul robiei literei¹⁸.

După însăși mărturia Sfintei Scripturi, cuvintele profeților și ale Apostolilor trebuie înțelese ca fiind cuvinte ale lui Dumnezeu (Faptele Apostolilor 28, 25-27 despre Isaia 6, 9-10¹⁹; Evrei 3, 7 despre Psalmul 95, 7-11²⁰; Matei 22, 43-45 despre Psalmul 110, 1)²¹. Dacă „vâlul trupesc” al cuvântului Scripturii (τὸ σωματικὸν τοῦ λόγου προκάλυμμα) este ridicat, trebuie să rămână singur Domnul, adică viața și Duhul (Ioan 6, 63)²². Duhul ridică vâlul care acoperă „simțurile sufletului”²³.

Înțelegerea care află sensul propriu din spatele literei textului, vede slava descoperită a Domnului (II Corinteni 3, 18)²⁴. Prin aceasta, cuvintele Apostolului „Domnul este Duh” identifică esențialul Scripturii, adică pe Domnul,

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, 5, 13, pp. 164-165.

²⁰ *Ibidem*, 5, 14, p. 165.

²¹ *Ibidem*, 5, 14-15, p. 165.

²² *Ibidem*, 5, 15-16, p. 165.

²³ *Ibidem*, 5, 11, p. 164.

²⁴ *Ibidem*, 5, 11, p. 164.